

*Harangozó Gábor**

Az alacsony átáramlás közgazdaságtani támogatása

„Az erőforrás-átáramlásra kivetett adó megemeli annak árát, és új technológiák révén takarékos és hatékony használatra ösztönöz” (Daly, 2019, 6. pont)

Az ökológiai közgazdaságtan központi motívuma az alacsony anyagi és energiaátáramlással jellemezhető gazdaság (termelés és fogyasztás) irányába történő elmozdulás, míg a főáramú közgazdaságtan és az arra épülő környezetgazdaságtan erre ez idáig nem helyezett hangsúlyt. Az ökológiai közgazdaságtan művelői már a kezdetek óta sokat tettek a tudatformálás területén, hangsúlyozva az alacsonyabb átáramlás, a gazdaság materiális szempontból vett maximálásának vagy a jólét és a jólét fogalmi szétválasztásának fontosságát.

Az IPAT összefüggés felől tekintve ez talán szembetűnőbb a fogyasztással összefüggésben (még akkor is, ha összességében az eredményesség hagy is kívánnivalót maga után), mint a hatékonysági, technológiai faktor (T) esetében, amelynek javítását szükségesnek tartják ugyan, de semmiképp sem elégségesnek. Megállapítva, hogy a teljes átáramlás (ez esetben az I) csökkenését nem sikerül(t) elérni, Daly felveti, hogy az ökológiai közgazdaságtan értékalapú megközelítését érdemes lehet kiegészíteni akár a főáramú közgazdaságtan néhány eszközének adaptálásával, amelyek hasznosak lehetnek az alacsony átáramlású/entrópiájú gazdaság felé vezető úton.

Az alacsony átáramlásra épülő gazdaságot támogató szabályozóeszközök

A közgazdaságtan számos gazdasági jellegű szabályozóeszközt kínál, amelyek megfelelően alkalmazva alkalmasak lehetnek az átáramlás csökkentésére, támogatva az ökológiai közgazdaságtan elgondolását. A következőkben röviden áttekintendő eszközök a piaci logikára épülő főáramú, illetve az annak hibáit korrigálni (az externáliákat internalizálni) célzó környezetgazdaságtan felől érkeznek. Az ökológiai közgazdaságtan szemléletének hozzáadott értéke, hogy az eszköztárat tudatosan az átáramlás csökkentésére (beleértve mind a természeti erőforrások felhasználásának, mind pedig a szennyezés kibocsátásának kezelését) kell szabni, a munka- és tőkejövedelmek

* Egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem, Fenntartható Fejlődés Intézet

helyett a kapcsolódó járadékok kezelésére, szükség esetén csökkentésére vagy újraosztására fókuszálva.

Daly szűkebb értelemben az adóztatást és a kvótakereskedelmet említi, de a környezetgazdaságtani eszköztár ennél szélesebb (lásd például Kocsis, 2002, Kerekes, 2007):

(1) *Normatív szabályozás*. A környezeti szabályozás talán legegyszerűbbnek tűnő és hagyományosan legelterjedtebb formája, amely határértékeken, tiltásokon, technológiai előírásokon alapszik. Szűkebb értelemben véve nem gazdasági szabályozóeszköz, de ha a nem teljesítés esetén vett szankciókat is figyelembe vesszük (bírság, bevételkiesést okozó üzembezárás stb.), akkor tágabb értelemben tekinthető annak is (vagy legalábbis gazdasági hatással bíró szabályozóeszköznek). Mind a természeti erőforrások felhasználása, mind a szennyezés csökkentése területén alkalmazható. Alkalmazása eredményes lehet, ha nem is hatékony piaci értelemben.

(2) *Adóztatás*. Szűkebb értelemben vett gazdasági szabályozóeszköz, amelynek célja, hogy a megcélzott tevékenységet drágábbá téve annak szintjét visszaszorítsa. A Pigou-i (termelésalapú) megközelítésen (Pigou, 1920) túl a gyakorlatban számos egyéb formája létezik, amelyek célzottabban, az átáramlást megadóztatva járulhatnak hozzá annak csökkentéséhez, illetve a kapcsolódó jövedelmek társadalmi újraelosztásához. Számos gyakorlati példát találunk magyarországi és nemzetközi viszonylatban is, mind a természeti erőforrások felhasználásához (a fosszilis energiahordozókra kivetett adók, termékdíjak stb.), mind pedig a szennyezéskibocsátáshoz kötődően (karbonadók, környezetterhelési díjak stb.).

(3) *Alkukon alapuló szabályozás*. A Coase-i alku (Coase, 1960), miszerint az aktuális jogszabályok mentén és alapján az átáramlást befolyásoló erőforrás-használás vagy szennyezéskibocsátás haszonélvezői és kárvallottjai megállapodhatnak az adott anyag-, illetve energiaáram csökkentésében – vagy növelésében; érdekes elméleti keretet kínál, még ha a gyakorlatban nem terjedt is el. Az önszabályozás logikáját megalapozva azonban mégis jelentős a szerepe, tovább gondolva a vállalati fenntarthatósági kezdeményezések mint a vállalatok és érintettjeik közötti alku (de legalábbis a szintén ritka szabályozók és termelők közötti önkéntes megállapodások) előfutárának tekinthető.

(4) *Kitermelési/szennyezési jogok kereskedelme (kvótakereskedelem)*. A kvótakereskedelem ökológiai közgazdaságtani olvasata, hogy a magas átáramlással járó tevékenységeket maximálni (cap) kell, de a gazdasági hatékonyságot megőrzendő lehetővé kell tenni, hogy az végezze, aki ezt közgazdasági értelemben a „legjobban akar-

ja” (trade). A gyakorlatban a legismertebb megoldás az üvegházhatású gázok kibocsátáskereskedelmi rendszere (az EU ETS és társai), de több próbálkozást láthatunk a természeti erőforrások felhasználásának oldalán is (vízkivételi jogok, halászati kvóták rendszere), ahonnan a kvótakereskedelem gyökerei is eredeztethetők.

A bemutatott eszköztárban összességében a top-down szemlélet dominál (a gyakorlatban kevéssé elterjedt alkukat leszámítva, illetve a kvótakereskedelemben is megjelennek bottom-up elemek), így ezek sikeressége nagymértékben függ a szabályozói akaratától. Milyen mértékben kívánja a szabályozó kiterjeszteni a rendelkezésre álló eszközöket az átáramlás csökkentésének (erőforrás és szennyezési oldal) egyes területeire egyrészt horizontálisan (új anyagáramok megcélzása), másrészt vertikálisan (adóráta növelésével vagy a rendelkezésre álló kvótamennyiség csökkentésével)? Az átáramlás csökkentésének tehát nem az eszköztár (ami rendelkezésre áll), hanem sokkal inkább a szabályozói, politikai akarat, illetve a háttérben meghúzódó társadalmi elfogadási hajlandóság szab gátat. Itt ütközik egymással még a szennyezés társadalmi optimumának elérését célzó környezetgazdaságtani, illetve a minimalizálást célzó ökológiai közgazdaságtani logika (még ha az átáramlás jelenlegi szintjét tekintve a két irányzat e tekintetben egy hajóban is evez, miszerint a jelenleginél alacsonyabb átáramlásra lenne szükség).

Látható tehát, hogy a környezetgazdaságtani eszköztár – ha nem is önmagában és nem is teljes mértékben – segítheti az ökológiai közgazdaságtan céljainak elérését. A gazdaságilag hatékonynak tekinthető és optimálisan beállított eszközök (adó, kvóták) mellett természetesen a kevéssé hatékony normatív szabályozás is lehet eredményes és nem újszerű megállapítás, hogy szükség is van rá. Bár az ökológiai közgazdaságtan rendszerszemléletében a társadalom jóval tágabb kategória, mint a piac, tovább gondolandó kérdése lehet ugyanakkor, hogy lehet-e a „hatékonytalanságnak” olyan szintje, ami már nemcsak a jólét, hanem a jóllét növelését is veszélyeztetheti.

A szabályozóeszközökön túl

A gazdaság alacsony vagy magasabb átáramlásához kapcsolódó vita összetettebb, minthogy a főáramú és az ökológiai közgazdaságtan közötti választásra egyszerűsíthessük le. Az ökológiai közgazdaságtan alapjai között ugyan szerepel az alacsony átáramlásra való törekvés, a főáramú közgazdaságtannak ugyanakkor nem célja, hanem következménye a magas átáramlás (mivel „csupán” nem törekszik aktívan annak csökkentésére). Tágabb kontextusban tehát nemcsak az a kérdés, milyen konkrét szabályozóeszközökkel csökkenthető

az átáramlás, hanem az is, hogy a növekedésorientált, főáramú gazdasági paradigmának milyen alternatívái vannak, és ezek az alternatívák hogyan valósíthatók meg.

Jelentősen leegyszerűsítve a lehetőségeket, a növekedésorientált, főáramú paradigma alternatívájaként három irány kínálkozik (Harangozó et al., 2018, Kocsis–Harangozó, 2018): (1) a pozitív vagy zöld növekedés, (2) a zéró növekedés, illetve (3) a negatív növekedés.

A pozitív növekedés paradigmája felismeri a növekedésorientált gazdaság hibáit, de úgy gondolja, hogy ezek a hibák orvosolhatók. Felismeri ugyanakkor, hogy az ökológiai és a társadalmi rendszer jó állapota fontos a jóllét szempontjából is. Ide sorolható például az ENSZ 2030-as Fenntartható Fejlődési Keretrendszere és kapcsolódó 17 fő célja (ENSZ, 2015), illetve a többek között az Európai Unióban, Észak-Amerikában és Kínában népszerű zöld növekedési irányzat.

A zéró növekedés paradigmájába tartozó irányzatok – mint például a megállapodott gazdaság (steady-state economics, Daly, 1997) – esetében a termelési tényezők és a gazdaság mérete állandó. Ennek szintje nincsen pontosan meghatározva, de lényeges pont, hogy a jóllét maximalizálható legyen, és ne haladja meg a Föld eltartó képességét.

A negatív növekedési paradigma (mint például a degrowth, Latouche, 2011) megközelítése nagymértékben hasonlít a zéró növekedés koncepciójához. A gazdaság célja, hogy alapot szolgáltasson a jóllét és a boldogság növeléséhez (a jelenlegi termelési és fogyasztási szint mérséklésével), illetve itt is kiemelt szempont, hogy mérete a Föld eltartóképességén belül maradjon.

Nem meglepő, hogy az ökológiai közgazdaságtan átáramlást csökkenteni célzó szemlélete leginkább zéró és a negatív növekedési paradigmák esetében szembeűnő. A pozitív növekedés kapcsán ennél némileg árnyaltabb a kép, hiszen az (öko-)hatékonyságra épülő gazdaság esetében a fajlagosan csökkenő anyag- és energiafelhasználás, a környezetterhelő iparágak és alapanyagok kivezetése csökkentheti az átáramlást, míg a minőségi munkahelyek még az ökológiai közgazdaságtan perspektívájából is hozzájárulhatnak a jóllét növekedéséhez (a növekedő jövedelmek esetében ez már nem egyértelmű). A kritikusok ugyanakkor a visszapattanó hatás veszélyeire figyelmeztetnek (például Kocsis–Harangozó, 2018): hiába zöldül a gazdaság termékegységre vetítve, a paradigma lényegét továbbra is a növekedés adja, így veszélybe kerül az átáramlás csökkentése.

Eltérések figyelhetők meg az alternatív paradigmák között abban a tekintetben is, hogyan képzelik a főáramú, növekedésorientált gazdaságról való átállást. A negatív és a zéró növekedés ugyan elsöre

nagyon hasonlóknak tűnnek, de az előbbi nagyrészt alulról felfelé történő (bottom-up), egyéni, közösségi kezdeményezések révén képzelet az átállást, jelentős szerepet szánva az önkéntességnek és az amatőr gazdaságnak. A zéró növekedéshez kapcsolódóan jóval nagyobb szerep jut a központi, top-down eszközöknek, erre példa lehet egy egész világot magába foglaló, kötelező érvényű karbonkereskedelmi rendszer. Erre vonatkozóan vannak ugyan gyakorlati próbálkozások, bár inkább részlegesek és területi alapúak (például az EU Kibocsátáskereskedelmi Rendszer csak bizonyos szektorokra és vállalati körre terjed ki), de a jelenlegi gyakorlat mentén nem lehet elejét venni a rendszert elhagyó „karbonszivárgásnak”. A pozitív vagy zöld növekedés paradigmája is elsősorban top-down, gyakran technológiai alapú megoldásokra épül, és bár a piaci mechanizmus érvényesülhet a gazdaság ökohatékonyosságának javulása során, inkább a központi szabályozás jelenti a hajtóerőt.

Az egyes alternatív paradigmák összehasonlítása, szembeállítása esetenként némileg erőltetettnek tűnhet (főleg úgy, hogy vannak olyan irányzatok is, amelyek önmagukat nem a növekedéshez való viszonyukon keresztül határozzák meg, vagy akár nem is foglalkoznak azzal – mint például a szolidáris gazdaság) érdemes a megvalósításuk gyakorlati szempontjait is figyelembe venni. A negatív és a zéró növekedés esetében elsősorban a magasabb jövedelmű országokban várható, hogy nyitottság mutatkozhat a gazdaság méretének (és így az átáramlásnak) a tudatos csökkentésére. Az önkéntes csökkentés ugyanakkor itt is jelentős korlátokba ütközhet. A központilag támogatott átmenet sikere attól függ, hogy a társadalom mennyire fogadja el a Föld eltartóképességén belüli méretű gazdaság koncepcióját (illetve ez a gyakorlatban mennyire esik egybe a jóllét növekedésével). Alacsonyabb jövedelmű országok esetében ugyanakkor a negatív és zéró növekedési paradigmáknak még rosszabbak az esélyeik (esetleg úgy lehetne pontosítani, hogy a nem növekedés a magasabb jövedelműekre vonatkozik). Itt, a kritikák ellenére, még erősebben érvelhetünk a zöld növekedés mellett, hiszen ez esetben a főáramú gazdasági paradigmához képest még mindig ez a kisebb rossz (ha rossz egyáltalán).

Következtetések

A közgazdasági szabályozóeszközök elvben jelentős szerepet játszhatnak a gazdaság átáramlásának csökkentésében, ami az ökológiai közgazdaságtan egyik központi célja. Az áttekintett eszköztár mind a főáramú, mind pedig az ökológiai közgazdaságtan szempontjából fontos, a különbség ez esetben nem elsősorban az eszközökben, hanem a mögöttes célokban keresendő. A köz-/környezetgazdaságtani

szabályozóeszközök tehát eszközök, amelyek piacilag hatékonyak lehetnek; gyakorlati eredménytelenségük a mögöttes, érdemibb célkitűzések hiányára is visszavezethető (miszerint a szabályozók vagy a mögöttük álló közösség nem tűznek ki megfelelő célokat). Az ökológiai közgazdaságtan céljai markánsabbak ugyan, itt viszont az eszköztár nem elég kiforrott. Érdemes lehet tehát átgondolni, hogyan lehetne a környezetgazdaságtani eszköztárat az ökológiai közgazdaságtan céljai érdekében alkalmazni.

A közgazdasági szabályozóeszközökön túl, tágabb kontextusban a főáramú gazdasági paradigma alternatíváit (pozitív/zöld, zéró és negatív növekedés) is érdemes összehasonlítani. Több tényező, mint például a jövedelem és a társadalmi elfogadottság befolyásolja, hogy ezek közül melyik lehet a legalkalmasabb a főáramú paradigma magas átáramlásának csökkentésére.

Mindez ugyanakkor az önkéntes vagy legalábbis tervszerű átálásra vonatkozik. Válságok (gazdasági recesszió, járvány, fegyveres konfliktusok) hatására nem szándékoltan is csökkenhet a gazdaság nagysága, ami adott esetben az átáramlás csökkenését is jelenti. Ne feledjük ugyanakkor, hogy – ahogyan a zöld növekedés esetében a visszapattanó hatás mérsékelheti vagy akár semlegesítheti az elért eredményeket – válságok esetében a „lepattanó hatás” (kevésbé hatékony technológiákra, nyersanyagokra való visszaállás, környezeti vészhelyzetek stb.) is veszélyeztetheti az átáramlás csökkentését (és a jóllét elérhetőségét).

HIVATKOZÁSOK

Coase, R. H. (1960): *The problem of social cost*; Journal of Law and Economics 3, 1-44.

Daly, H. E. (1997): *Beyond growth: the economics of sustainable development*; Beacon Press, Boston, USA

ENSZ (2015): *Világunk átalakítása: Fenntartható Fejlődési Keretrendszer 2030*

<https://ensz.kormany.hu/download/7/06/22000/Vil%C3%A1gunk%20%C3%A1talak%C3%ADt%C3%A1sa%20Fenntarthat%C3%B3%20Fejl%C5%91d%C3%A9si%20Keretrendszer%202030.pdf> (2022.04.22-I állapot szerint.)

Harangozo G.–Csutora M.–Kocsis T. (2018): *How big is big enough? Toward a sustainable future by examining alternatives to the conventional economic growth paradigm*; Sustainable Development 26 (2), 172–181.

Kerekes S. (2007): *A környezetgazdaságtan alapjai*; Aula, Budapest

Kocsis T. (2002): *Állam vagy piac a környezetvédelemben? A környezetszennyezés-szabályozási mátrix*; *Közgazdasági Szemle* 49, 889–892.

Kocsis T.–Harangozó G. (2018): *Mekkora az elég nagy a gazdaságból? A hagyományos gazdasági növekedés paradigmájának főbb alternatívái a fenntartható jövő szempontjából*; in. Parádi-Dolgos A.–Fertő I.–Marjainé Szerényi Zs.–Kocsis T.–Bareith, T. (szerk.): *Környezet – Gazdaság – Társadalom: Tanulmányok Kerekes Sándor 70. születésnapja tiszteletére*; Kaposvár, Magyarország: Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar, 106–119.

Latouche, S. (2011): *A nemnövekedés diszkrét bája*; Savaria University Press, Szombathely

Pigou, A. C. (1920): *The Economics of Welfare*; McGraw-Hill, New York